

Otok Rab od kasne antike do romanike

Škibola, Paulo

Undergraduate thesis / Završni rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:137013>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-19**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

zir.nsk.hr

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Sveučilište u Zadru

Odjel za arheologiju

Sveučilišni preddiplomski studij arheologije (jednopedmetni)

Paulo Škibola

Otok Rab od kasne antike do romanike

Završni rad

Zadar, 2020.

Sveučilište u Zadru

Odjel za arheologiju

Preddiplomski sveučilišni studij arheologije (jednopedmetni)

Otok Rab od kasne antike do romanike

Završni rad

Student/ica:

Paulo Škibola

Mentor/ica:

Doc. dr. sc. Tomislav Fabijanić

Zadar, 2020.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Paulo Škibola**, ovime izjavljujem da je moj završni rad pod naslovom **Otok Rab od kasne antike do romanike** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 5. listopada 2020.

Sadržaj

1. Uvod.....	5
2. Prapovijesni nalazi na otoku Rabu.....	6
3. Rab u vrijeme antike	9
4. Kasna antika i rani srednji vijek na otoku Rabu	12
4.1. Ranobizantska utvrda sv. Kuzme i Damjana	14
4.2. Kaštelina u Kamporu.....	19
4.3. Rab u vrijeme ranog srednjeg vijeka.....	21
5. Romanika na Rabu	22
5.1. Katedrala Sv. Marije	24
5.2. Crkva sv. Andrije	29
5.3. Crkva sv. Ivana Evanđelista.....	31
5.4. Crkva sv. Petra	34
6. Zaključak.....	36
7. Popis literature	37
7. 1. Internetski izvori	38
8. Popis ilustracija.....	39
Sažetak	40
Summary	41

1. Uvod

Centralna je tema ovog završnog rada otok Rab u kasnoj antici i ranom srednjem vijeku, konkretnije najvažniji arheološki nalazi na otoku iz navedenog perioda. Prije početka obrade ključnog vremenskog perioda za ovaj rad, zbog lakšeg razumijevanja, upotpunjavanja povijesne slike otoka te isticanja njegove važnosti kao i dugog kontinuiteta naseljenosti, u prvim će poglavljima rada biti riječi o nekima od najznačajnijih arheoloških nalaza iz ranijih epoha ljudske povijesti, točnije onih nalaza koji pripadaju razdobljima prapovijesti i antike.

U prvom poglavlju ukratko su istaknuti i obrađeni najvažniji prapovijesni nalazi pronađeni na području cijeloga otoka Raba. Spomenuti nalazi potječu iz vremena paleolitika, mezolitika, neolitika, eneolitika, brončanog te željeznog doba. Paleolitski nalazi, kao i oni mezolitički, neolitički i eneolitički sastoje se, kako je to i karakteristično za ta razdoblja, od kamenih alatki, odnosno oruđa te oružja. Brončanodobnim nalazima osim pokretnog arheološkog materijala, u koji spadaju svi oni nalazi koji se mogu ponijeti s lokaliteta i pohraniti na drugome mjestu, pridružujemo i nekoliko tumula, dok željeznodobni nalazi osim sitnog materijala uključuju i sedam ilirskih gradina smještenih na strateški važnim i povoljnim položajima diljem otoka.

Sljedeće poglavlje posvećeno je antici, odnosno položaju i statusu Raba u tom razdoblju, kao i najvažnijoj pripadajućoj materijalnoj kulturi poput arhitektonskih ostataka i skulptura. Nadalje su obrađeni ostaci iz vremena bizantske prevlasti na otoku koji su, kao i romanička arhitektura, glavni fokus ovog rada, a uključuju utvrdu Kaštelinu u Kamporu i ostatke utvrde Sv. Damjana u Barbatu.

Završni dio rada posvećen je razdoblju romanike koja je doživjela veliku popularnost na otoku, a romanički su elementi najupečatljiviji dio starog dijela grada sve do danas. Upravo iz tog razdoblja potječu dobro sačuvane liturgijske građevine, odnosno crkva Sv. Petra u Supetarskoj Dragi te crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije, crkva Sv. Andrije i crkva Sv. Ivana u gradu Rabu.

2. Prapovijesni nalazi na otoku Rabu

Počevši od razdoblja paleolitika na otoku Rabu, postoji jedno nalazište smješteno na sjeverozapadnoj strani poluotoka Lopara oko izvora vode dugog oko dva kilometra. Na tome je mjestu pronađeno ukupno tristotinjak kamenih predmeta od kojih je skoro polovica bila obrađena u nekoj od tehnika obrade kamena karakterističnoj za paleolitik. Na mjestu najveće koncentracije nalaza, definirano je nekoliko geoloških slojeva: tamnosivi pjeskasti humus, sloj gline i žućkasti pijesak, a pronađena spomenuta građa bila je smještena u gornjem sloju, odnosno tamnosivom pjeskastom humusu.¹ Kamene alatke koje su pronađene uključuju svrdla, strugala, šiljke, rezače, strelice te jezgre i kamene odbojke. Neki od nalaza pripisani srednjem paleolitiku su trokutasti šiljci i strugala te listolika, odnosno polukružna strugala i šiljci, dok su kasnom paleolitiku pripisana polukružno-trokutasta strugala, noktasta strugala te sitno i usko polukružno oruđe. Spomenuti nalazi imaju analogiju s nalazima u Istri, Bosni i Hercegovini, Crnoj gori te Italiji, što upućuje na činjenicu da je Lopar pripadao tom istom kulturnom prostoru, odnosno istom kulturnom krugu.² Kameni predmeti izrađeni su od različitih vrsta stijena pa čak i onih kojih nema na otoku, što ukazuje na migracije i razmjenu dobara između paleolitskih zajednica na području sjevernog Jadrana. Nema nalaza ljudskih, ili životinjskih kostiju, kao ni tragova postojanja nastambi i ognjišta, što ne mora značiti da nisu postojali, jer se takvo nešto teško moglo očuvati na otvorenom tipu nalazišta kakvo je ovo u Loparu.³ Također, treba naglasiti kako se kod ovog nalazišta u Loparu radi o jednome od rijetkih paleolitičkih lokaliteta na otvorenome na hrvatskim otocima.⁴

Mezolitički nalazi potječu s istog mjesta kao i oni paleolitički. Neke od vrsti kamenih alatki pripisanih ovom vremenskom periodu su polukružno-trokutasta strugala, uska šiljasta strugala, noktasta i polukružna strugala. Takve alatke prvobitno se javljaju u paleolitiku te se njihova uporaba nastavila i u mezolitiku. Vrste alatki koje se vežu direktno uz srednje kameno doba, a pronađene su na otoku Rabu su malo svrdlo-strugalo u obliku trokuta koje ima analogiju s nalazima iz mezolitičkih slojeva na lokalitetima u blizini Trsta u Italiji te malo deltoidno strugalo koje se javlja u pećini Odmut u Crnoj Gori.⁵

¹ M. MALEZ, 1987, 142-143.

² Z. BRUSIĆ, 1987, 151-155.

³ M. MALEZ, 1987, 144.

⁴ M. RIZNER, 2012, 38.

⁵ Š. BATOVIĆ, 1987, 154.

Na Rabu su poznata dva neolitička nalazišta i oba se nalaze u Loparu. Na sjeverozapadnom dijelu Lopara, na mjestu pronalaska prije spomenute paleolitičke i mezolitičke građe, može se izdvojiti i nekoliko kamenih alatki, koje se kao i u slučaju mezolitičkih nalaza tipološki javljaju ranije, a svoju uporabu nastavljaju i u neolitiku. Takve alatke su polukuružna, noktasta te trokutasta strugala. Među nalaze koji su karakteristični za ovaj vremenski period ubrajaju se elipsasta i pravokutna strugala, kamene strelice i kamene sjekire. Pronađeno je pet vrsta kamenih strelica, od kojih su tri s trnom i dva bez trna. Takve se vrste stelica u neolitiku javljaju na cijelom području našeg primorja. Uz ostale kamene alatke u Loparu je pronađena jedna jezičasta kamena sjekira karakteristična za razdoblje neolitika. Druga takva sjekira pronađena je u blizini mjesta Lopar, što je ujedno i drugo nalazište na otoku Rabu. Pronađena je tijekom kopanja kanala, no zbog manjka podataka ne zna se je li to bilo jedini nalaz ili ih je bilo više. Valja spomenuti i nalaz koštane udice koja je u devetnaestom stoljeću pronađena navodno na Rabu i datirana je u neolitik. Ipak, zbog nedostatka podataka ne može se sa sigurnošću tvrditi mjesto pronalaska, kao ni njezina datacija jer se takva vrsta udice javlja i u kasnijim razdobljima, pa je moguće da pronađena udica zapravo ne pripada razdoblju neolitika. Treba istaknuti također i to da su na Rabu poznati jedino kameni nalazi, dok keramičkih nalaza po kojima se uglavnom najbolje može pratiti razvoj i glavna svojstva neke kulture, uopće nema.⁶

Eneolitiku pripada samo nekolicina artefakata te jedno jedino poznato nalazište koje se nalazi na sjeverozapadnoj strani Lopara od kuda potječu i nalazi iz prije spomenutih razdoblja prapovijesti. Kao što je bio slučaj s mezolitičkim i neolitičkim nalazima, neki tipovi alatki nastavljaju se koristiti i u eneolitiku, a te su alatke kružna strugala, strelice s i bez trna i trokutasta strugala. U zbirci franjevačkog samostana na Rabu čuva se par kamenih sjekira iz ovog perioda, ali ne može se s velikom vjerojatnošću tvrditi da su te sjekire pronađene na otoku.⁷

Brončanodobnim nalazima na otoku Rabu pripadaju pak dva brončana plamenasta koplja koja se nalaze u zbirci franjevačkog samostana. O ovim kopljima kao i o nekim drugim prethodno spomenutim predmetima ne postoje nikakvi podaci, stoga se ne može sa sigurnošću tvrditi da vrhovi koplja pronađeni upravo na Rabu. Iz ovog razdoblja potječu gradine Pećina i Gromačica u Loparu. Na mjestu tih gradina pronađeno je keramičko posuđe sa svojstvima karakterističnim za brončano doba, pronađeno je i u nekim brončanodobnim gradinama u

⁶ ISTO, 154-156.

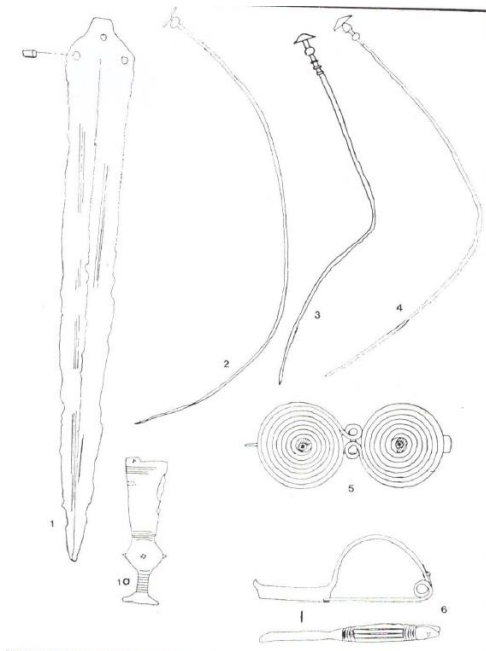
⁷ ISTO, 156-157.

sjevernoj Dalmaciji. Iz nasipa grobnog humka kod gradine Gromačica potječe i brončana sjekira kao jedini nalaz iz ovog razdoblja. Pokraj gradine Kaštelina u Loparu nalazi se groblje na ravnom zemljištu s kojeg potječe nalaz ukrasne brončane igle sa spiralno-naočalastom glavicom kao jedini brončanodobni nalaz.⁸

Slijedi posljednji prapovijesni period tj. željezno doba kojem na Rabu pripada šest gradina, nekoliko grobnih humaka, groblje na ravnom zemljištu pokraj gradine Kaštelina i sadržaj broskog tereta kod rta Glavina, odnosno kombinacija pokretnih i nepokretnih arheoloških nalaza. Nadalje, željeznodobne gradine na Rabu su: Rab kao središte šireg područja, Trbušnjak u Loparu kao centar manjeg i siromašnijeg naselja, Gromačica u Loparu koja je služila kao izvidnica, Kaštelina u Loparu i sv. Damijan u Barbatu koje su služile kao privremeno sklonište te Gromače i Kužekino u Kaboru koje su služile kao gradine za bijeg. Pronađena je velika količina lončarskih proizvoda uglavnom izrađenih od zemlje crvenice, sa primjesama ili bez, a također su bili rijetko ukrašavani te su bili slabo pečeni. Posude su bile različitih oblika, npr. stožaste, bačvaste ili loptaste. Osim nalaza keramičarskih predmeta lokalne proizvodnje na Rabu ima i nalaza imoportiranih lončarskih proizvoda poput apulske slikane keramike na gradini Kaštelina te amfora za čuvanje vina i ulja s područja južne Italije pronađenih u brodolomu kod rta Glavine. U željeznom dobu na Rabu pokojnici su se sahranjivali u grobnim humcima, ili pak grobnim zemljištima na ravnom. Jedini istraženi grobni humak nalazi se kod gradine Gromačice i sadržavao je devet grobova u kojima su pokojnici bili sahranjeni u zgrčenom položaju izravno u zemlji ili su pak bili sahranjeni u kamenim škrinjama koje su napravljene od više kamenih ploča. Prilozi su pronađeni u pet od ukupno devet grobova, a uključivali su nakit i oružje, točnije četiri ukrasne igle, dvije fibule i željezni bodež (Slika 1.). Željezni bodež poseban je nalaz jer svjedoči o visokom položaju pokojnika u zajednici te je ujedno i jedini poznati primjer iz željeznog doba na liburnskom području. Iz groblja na ravnom kod gradine Kaštelina potječe šest olovnih kolutića s upisanim križem koji su bili dio nošnje. Unutar grobova nisu pronađene keramičke posude nego razbijene posude izvan grobova, a vjerojatno su bile dio nekakvog pogrebnog obreda.⁹

⁸ ISTO, 160-162.

⁹ ISTO, 162-165.

Slika 1. – Željeznodobni grobni prilozi (BATOVIĆ, Š., 1987.).

3. Rab u vrijeme antike

Liburni, koji su još od brončanog doba naseljeni na otoku Rabu, za vrijeme rimskih osvajanja bez većeg otpora prihvaćaju njihovu dominaciju, a s rimskim osvajanjem završava razdoblje željeznog doba, a time i prapovijesti na Rabu.¹⁰ Rimskim osvajanjem dolazi do znatnih promjena u društvu i načinu života na otoku. Prestaje život na liburnskim gradinama jer se naselja tada spuštaju u nizine i uz obalu gdje su se sačuvala sve do danas. Jedino na mjestu današnjeg grada Raba, gdje je bila najveća gradina, život se nastavlja nesmetano odvijati.¹¹ Gradom su upravljali *duumviri*, tj. dva magistra te gradsko vijeće, a brigu o izgradnji i uređenju grada vodili su edili. Iz prethodno prikazanog vidljivo je da je Rab, odnosno antičkog naziva *Arba* imala isto društveno-organizacijsko uređenje kao i većina municipija diljem Rimskog Carstva. Treba istaknuti i napomenuti da za vrijeme vladavine prvog rimskog cara Augusta, Rab jednako kao i tadašnji mnogi drugi liburnski gradovi dobiva status municipija. Prosperitet municipija Arbe potvrđuje epitet *Felix* kojim se obično isticala slava i uspon grada, a

¹⁰ M. DOMIJAN, 2001, 20-21.

¹¹ Š. BATOVIĆ, 1987, 165.

najvjerojatnije je pridodan za vrijeme vladavine cara Septimija Severa, odnosno početkom 3. stoljeća poslije Krista.¹²

Municipij se sastoji od grada i njegovog agera, a u slučaju Raba to je bilo područje cijelog otoka.¹³ Zbog nedostatka arheoloških istraživanja nisu poznati bitni elementi poput foruma, kapitolija i hramova koje je jedan municipij trebao imati. Iako se sa sigurnošću ne može potvrditi ništa o izgledu, formirana je teza o opsegu antičkog grada prema kojoj se opseg protezao od vrha poluotoka na istočnoj strani prateći liniju srednjovjekovnih obrambenih zidina prema zapadnoj strani. Ranosrednjovjekovni i kasnosrednjovjekovni gradovi bili su definirani prema urbanim perimetrima antičkog grada, ali ne mora značiti da je područje čitavog antičkog grada korišteno kao urbani prostor u srednjem vijeku.¹⁴ Kao potvrdu teze o opsegu grada navode se nalazi tri specifično obrađena vapnenačka bloka pronađena u kuli Sv. Kristofora i jednog njima analognog bloka ugrađenog u zidu palače Nimira. Oni su poput spolija, odnosno dijelova starije gradnje upotrebljenih za kasnije srednjovjekovne građevine, a bili su dio antičkog zida. Dva bloka od sivog vapnenca u kuli Sv. Kristofora upotrijebljena su za izradu klupica za odmaranje smještenih u blizini ulaza, treći je blok uzidan u podnožje istočnog zida kule, a četvrti blok uzidan je u temelj zida srednjovjekovne palače Nimira. Svojim dimenzijama, oblikom i načinom obrade blokovi pripadaju antičkoj tehnici gradnje *opus quadratum* koja je dosta korištena u rimskom svijetu pa tako i na prostorima istočnog Jadrana. Spomenuti su blokovi puno veći i masivniji od onih srednjovjekovnih pokraj kojih su pronađeni jer su srednjovjekovne zidine Raba građene od kamenja manjih dimenzija i u drugoj tehnici te se stoga može dosta dobro razlučiti razlika između dvaju fortifikacija.¹⁵

Činjenicu da je Rab već formirana peregrinska zajednica sa statusom municipija i pouzdan trag o postojanju zidina potvrđuje natpis iz 10. godine prije Krista u kojoj se navodi da August daje Rabu da se grade kule i zidine.¹⁶ Već prije spomenuti natpis iz 10. godine nalazi se u dijelu *Corpus inscriptionum Latinarum*, a svojim sadržajnim osobinama sličan je onom iz *Iadera*, antičkog Zadra, stoga je bila moguća njegova rekonstrukcija. Najvjerojatnije je bio uklesan u jedan od blokova antičkog zida, baš kao i primjerak iz *Iadera* u kojem se spominje

¹² M. DOMIJAN, 2001, 21-22.

¹³ M. DOMIJAN, 2001, 21-22.

¹⁴ J. MEDINI, 1987, 171-174.

¹⁵ ISTO, 171-174.

¹⁶ M. DOMIJAN, 2001, 21.

isti oblik careve darežljivosti. Natpis s Raba nažalost nije očuvan stoga izgled i dimenzije bloka nisu poznate.¹⁷

Rab, antičkog naziva *Arba* bio je važno rimsko pomorsko središte na našoj obali, a otkrivene skulpture potvrđuju činjenicu da je bio i važno kulturno središte. Prvi je primjer ulomak fragmenta antičkog sarkofaga koji se čuva u Arheološkom muzeju u Zadru, a prema dostupnim podacima pronađen je na Rabu. Fragment sadrži prikaz krošnje drveta i do nje mladića s kratkom kosom obučenog u kratku tuniku kako iznad glave drži toljagu. Iako je sačuvan samo dio prikaza, može se razaznati da je prikazana scena lova, a fragment sarkofaga datira se u 3. stoljeće. Sljedeći je primjer skulpture glava Jupitera koja je originalno bila dio statue, a naknadno je uzidana iznad vrata kapele sv. Ivana Krstitelja nedaleko od katedrale. Nakon rušenja kapele, skulptura Jupiterove glave prelazi u privatno vlasništvo te joj se gubi svaki trag. Da je riječ o Jupiteru, jasno se vidi po izrazu i crtama lica, kovrčavoj kosi, bradi te ostalim ikonografskim karakteristikama specifičnim za to božanstvo. Glava vjerojatno potječe iz sredine 3. stoljeća. Slijedi primjer bradate starije muške glave s visokim čelom uzidane u zapadni zid palače Dominis za koju se prije smatralo da je prikaz Jupiterove glave, no istraživanjem je utvrđeno da prikazuje antičkog intelektualca, moguće pjesnika ili filozofa, ali nije točno određeno o kome bi se radilo. Datira se u sredinu 2. stoljeća. Vrijedi također spomenuti i mramornu glavu muškarca koja je bila uzidana u rimsku seosku kuću, a originalno je bila dio antičke nadgrobne stele. Brončani kipić (Slika 2.) debeljuškastog dječaka koji u ruci drži delfina jedan je on ljepših primjera sitne plastike na našoj obali. Pronađen je na Rabu, a čuva se u Arheološkom muzeju u Splitu te se datira u drugu polovinu 1. stoljeća. Nadalje, fragment nadgrobnog spomenika s prikazom pokojnika koji je krasio zidanu grobnicu pronađen je ispod ulaza u današnju gradsku vijećnicu, a datira se u kraj 1. ili početak 2. stoljeća. Iako skulpturnih i arhitektonskih ostataka ovog vremena nema mnogo, oni su od velikog značaja za kulturnu baštinu otoka.¹⁸ Također, preko epigrafičkih natpisa poznati su podaci o gradnji javnih građevina na otoku Rabu u vrijeme rimske vladavine. Gaj Recije Ruf daje sredstva za opskrbu grada vodom nad novootkrivenim izvorom. No, radi li se o gradnji novog vodovoda, ili izgradnji česme u blizini spomenutog izvora, nije sigurno, jer je grad i ranije trebao imati strukturu te namjene. Osim podataka o opskrbi grada vodom, poznata je istim putem i informacija o podizanju portika u čast božici Kibeli, za kojeg je moguće da se nalazio u blizini svetišta božice, a za čije je podizanje zaslužan Tit Prusije Optat.¹⁹

¹⁷ J. MEDINI, 1987, 171.

¹⁸ N. CAMBI, 1987, 175-182.

¹⁹ B. NEDVED, 1990, 37.

Od najnovijih nalaza iz razdoblja antike na otoku Rabu svakako treba spomenuti nalaz rimske keramičarske peći u uvali Podšilo u Loparu. Naime, 2009. godine u spomenutoj je uvali otkriven kompleks stambeno-gospodarske namjene koji se datira u 3. stoljeće, točnije u drugu polovinu 3. stoljeća. Sama se peć sastoji od nekoliko dijelova: ložišnog kanala, vanjskih zidova peći, komore za sagorijevanje, komore za pečenje te raznih pregradnih djelova. Također, treba napomenuti da je uz samu peć u uvali Podšilo u Loparu pronađeno još mnoštvo arheološkog materijala kao što su ostaci antičke arhitekture i ulomci rimske keramike.²⁰ Otkriće peći posebno je važno jer svjedoči o povezanosti dvaju dijela otoka, kao i o kontinuitetu života Lopara u vremenu antike te njegovom tadašnjem gospodarskome značaju.

Slika 2. – Brončani kipić dječaka s delfinom (CAMBI, N., 1987.)

4. Kasna antika i rani srednji vijek na otoku Rabu

Kasna antika obilježena je pojavom kršćanstva koje u 4. stoljeću postaje službenom religijom Rimskog Carstva. Ta se pojava odražava i na grad koji u osnovi nasljeđuje antički grad, a započinje gradnja novih kulturnih sadržaja, odnosno crkava. Rab nije iznimka te iz tog perioda potječu crkva sv. Ivana Evanđeliste čije se nastajanje najvjerojatnije može datirati u 4. stoljeće te katedrala sv. Marije Velike čiji su dijelovi iz 5. stoljeća ostali sačuvani i danas.²¹

Rab je kao i ostatak istočnojadranskih gradova od 493. godine pod vlašću Ostrogota. U prvoj polovici 6. stoljeća Justinijanovom rekonkvistom Rab je vraćen pod vlast Bizanta te se

²⁰ G. LIPOVAC VRKLJAN, B. ŠILJEG, 2012, 22-35.

²¹ M. DOMIJAN, 2001, 47.

od tada u geopolitičkom pogledu veže uz Dalmaciju koja postaje prokonzularnom provincijom kojom je upravljao prokonzul-namjesnik.²² Kao važne građevine iz vremena bizantske vlasti, odnosno prve polovice 6. stoljeća, koje zaslužuju posebnu pažnju ističemo ranobizantske utvrde sv. Kuzme i Damjana u Barbatu i Kaštelina u Kamporu.²³ Iz razdoblja 5. stoljeća potječu crkve Blažene Djevice Marije i ona posvećena Sv. Ivanu Evanđelisti, a razdoblje ranog srednjeg vijeka na otoku uglavnom je poznato preko nalaza dijelova crkvenog namještaja. Značajno je također i razdoblje romanike, o kojem će kasnije biti riječi u radu, a u kojem su najzastupljeniji upravo crkve i samostani. Upravo zbog sačuvanosti i značaja liturgijskih građevina, valja spomenuti i postojanje rapske biskupije. Prvi spomeni rapskog biskupa potječu sa crkvenih koncila u Saloni 530. i 533. godine. Upravo ta spominjanja biskupa *Ticyanusa* potvrđuju postojanje rapske biskupije u 6. stoljeću. No, njezino nastajanje moguće je pretpostaviti i prije prvog spomena u povijesnim izvorima, a u prilog tome idu već prije spomenute crkve iz 5. stoljeća. U razdoblju ranog srednjeg vijeka, točnije 787. godine na ekumenskom koncilu u Niceji spominje se rapski biskup, a osim toga, tada se stavlja novi crkveni namještaj u crkve, od kojeg se većina datira u kraj 8. i početak 9. stoljeća, što je potvrda kontinuiteta od kasne antike. Iz vremena 11. stoljeća postoji više podataka o rapskoj biskupiji, od kojih je zanimljiviji spomen biskupa Madija, čije je ime možda moguće vezati uz osnivanje benediktinskog samostana. O važnosti rapske biskupije govori njezin dug period postojanja, koji je sigurno od 6. stoljeća pa sve do 19. stoljeća kada je ukinuta.²⁴

U nastavku će poglavlja biti opisani i prikazani glavni nalazi s lokaliteta dvaju spomenutih ranobizantskih utvrda, dok će posljednje potpoglavlje naglasak staviti na najvažnije nalaze iz skulpture Raba iz vremena ranog kršćanstva i ranog srednjeg vijeka. Prije iznošenja važnijih podataka o utvrdama iz ranobizantskog perioda valja spomenuti još jedno arheološko otkriće na području Raba čiji se nalazi datiraju u period kasne antike. Naime, radi se o lokalitetu sv. Lovro koji je ime dobio činjenicom da se navedeno područje u Banjolu na Rabu u austro-ugarskim katastrima naziva područjem crkve sv. Lovra. Najbitniji nalazi koji su dobiveni istraživanjima iz dviju kampanja 2015. i 2016. godine na spomenutom lokalitetu jesu otkriće postojanja dviju crkvi od kojih je veća iz kasnoantičkog perioda, a za koju treba posebno istaknuti da je svojom veličinom (14x33 metra) nadmašivala čak i katedralnu crkvu sv. Marije u staroj jezgri grada Raba. Također, uz kasnoantičku crkvu sv. Lovra, na istom području i na istim temeljima, pronađeni su ostaci još jedne crkve iz razdoblja srednjeg vijeka te treba

²² ISTO, 23.

²³ ISTO, 48.

²⁴ M. JARAK, 2017, 13-20.

napomenuti kako je ta srednjovjekovna crkva opsegom manja od one kasnoantičke. Također, ističe se i bogata skulpturalna dekoracija, a posebno su dobro očuvani kapiteli korintskih stupova koji se datiraju u prvu polovinu 6. stoljeća. Na lokalitetu je također pronađeno još i nekoliko primjera ukopa. Prvi je primjer ukop žene između 40 i 50 godina koji pripada periodu kada je egzistirala prva spomenuta kasnoantička crkva, dok je kao drugi primjer otkriven ukop nekoliko pojedinaca na sjevernoj, apsidalnoj strani srednjovjekovne crkve, a u tome se ukopu posebno ističu i pojasne kopče korintskog stila koje su pronađene uz pokojnike. Same su pojasne kopče datirane u drugu polovinu 7. stoljeća, a u to su vrijeme bile karakteristične za administrativne dužnosnike.²⁵ Samo istraživanje pokazalo je specifičnost religijsko-administrativnog ustroja Raba u vremenu kasne antike.

4.1. Ranobizantska utvrda sv. Kuzme i Damjana

Na brdu sv. Damjana, smještenom na vrhovima Kamenjaka, najviše geografske točke Raba, nalaze se ruševine ranobizantske utvrde. Iako se danas točno zna namjena i vremenski period iz kojeg potječu vidljive ruševine, nije uvijek bilo tako. Naime, antički povjesničar Ptolomej spominje grad Rab na otoku Scradoni i na tom istom otoku još jedan grad Kolent (Colentum). On naziv Scradona koristi za sve liburnske otoke smještene u zadarskom moru. Na zapadnom dijelu tog otočja doista se nalazi otok Rab s istoimenim gradom, dok se na istočnoj strani na otoku Murteru nalazi grad Colentum. Upravo zbog Ptolomejevog navoda dolazi do konfuzije te su Rabljani stoljećima mislili da se na otoku nalazi i drugi grad te su ga prepoznali u ruševinama na brdu sv. Damjan. Zanimljivost je da je mletački opat i putopisac iz 18. stoljeća, Alberto Fortis, u svome djelu *Put u Dalmaciju* pokušao pobiti tezu da na Rabu postoji još jedan grad. Isto tako, utvrda je dobila naziv prema braći Kuzmi i Damjanu, liječnicima iz Arabije iz 3. stoljeća koje je čak car Justinijan I. odabrao za svoje zaštitnike.²⁶ Donedavno se datacija navodila kao ranosrednjovjekovna, predromanička pa čak i romanička ili gotička, ali tek je u novije vrijeme utvrđeno da utvrda pripada vremenu ranog bizantskog carstva.²⁷ Također, treba napomenuti i to da je sama utvrda sv. Kuzme i Damjana nastala na temelju jedne željeznodobne gradine,²⁸ što nije neuobičajeno s obzirom na njezin značajan strateški položaj unutar otoka.

²⁵ G.-P. BROGIOLO ET ALL., 2017, 666-673.

²⁶ <http://casopis-gradjevinar.hr/assets/Uploads/JCE-61-2009-10-02.pdf>.

²⁷ M. DOMIJAN, 2004, 23.

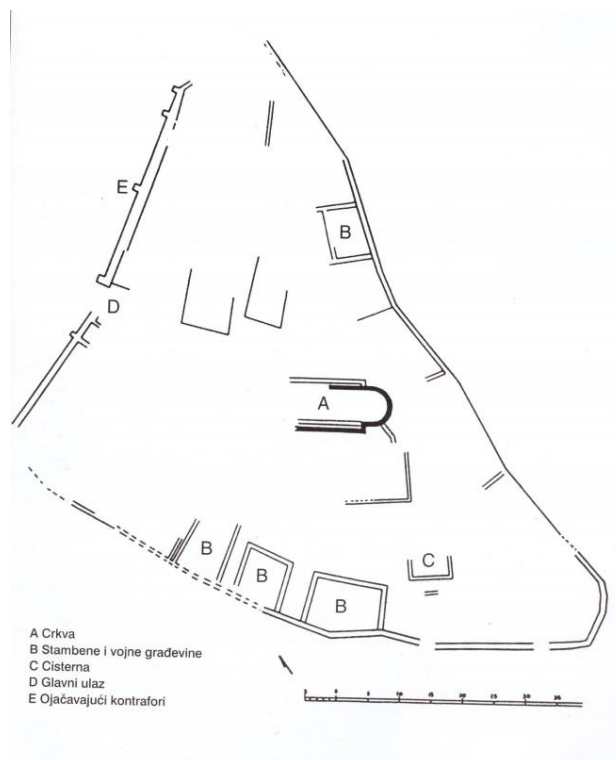
²⁸ Z. BRUSIĆ, 1989, 112.

Početakom 90-ih godina 20. stoljeća M. Domijan proveo je preliminarno geodetsko snimanje lokaliteta, odnosno utvrde, a u istome radu iznosi i neke od fazi izgradnje same utvrde²⁹ te se na temelju tih snimki radilo sve dok M. Jurković nije ustanovio da su snimke pogrešno otisnute te je proveo revizijsko snimanje i ponovno rekognosciranje terena.³⁰ Nadalje, što se tiče općih karakteristika, utvrda ima tlocrt u obliku nepravilnog trokuta. Fortifikacijski sustav sastoji se od sjevernog, zapadnog i istočnog bedema koji zajedno čine spomenuti oblik utvrde (Slika 3.). Sjeverni bedem sačuvan je u dužini od 67 metara sa zidom debelim oko jedan metar. Dio istočne strane ovog bedema je urušen te je zamijenjen kasnijom suhozidnom konstrukcijom. Otprilike u sredini sjevernog bedema nalaze se ostaci lučnog prolaza koji je služio kao glavni ulaz u utvrdu. S vanjske strane bedema nalazi se pet kontrafora zaobljenih pri vrhu. Zapadni bedem slabije je očuvan od sjevernog. Na nekim je mjestima urušen pa se na tim mjestima nalaze podignuti suhozidi. Ponegdje je i očuvan u originalnom stanju sa zidovima debelim oko jedan metar, dok se na drugim mjestima razaznaje jedino u temeljima. S njegove vanjske strane poznata su tri kontrafora. Istočni je bedem, baš kao i ostala dva, na nekim mjestima sačuvan u izvornom obliku, dok je na drugim srušen i nadopunjava suhozidom. Na pojedinim dijelovima svih triju bedema uočeno je udvostručenje bedema unutrašnjim zidom.³¹

²⁹ M. DOMIJAN, 1992, 326-327.

³⁰ M. JURKOVIĆ, T. TURKOVIĆ, 2012, 18-20.

³¹ ISTO, 18-20.

Slika 3. – Tlocrt utvrde Sv. Kuzme i Damjana (M., DOMIJAN, 2001, 237)

S unutrašnje strane lica utvrde nalaze se ostaci građevina koje su mogle biti obrambene ili stambene namjene u sklopu utvrde.³² Na sjevernoj strani utvrde, odmah pokraj glavnog ulaza nalaze se ostaci dvaju zidova koji su najvjerojatnije ostaci tadašnje kule. Na zapadnom, ujedno i najbolje očuvanom dijelu utvrde, osim dobro sačuvanog bedema može se razaznati ukupno osam prostorija. Valja istaknuti tri prostorije koje imaju utore za grede koje su podržavale gornji kat. U dvjema prostorijama ti se utori nalaze na visini od tri metra, dok se u trećoj prostoriji nalaze na visini od pet metara. U istočnom se dijelu nalaze zidovi nekoliko prostorija. U središnjem se dijelu utvrde osim jednobrodne crkve nalaze i ostaci nekoliko prostorija. Neposredno uz crkvu smješten je zid prostorije koja je sagrađena u kasnijem razdoblju, možda kada je crkva pregrađivana, stoga se može pretpostaviti da je njezina namjena bila vezana uz crkvu, odnosno liturgijsku namjenu. Prostorija koja je bila nadsvođena sedrenim bačvastim svodom jedna je od najzanimljivijih u središnjem dijelu utvrde te je ona interpretirana kao cisterna.³³

³² M. DOMIJAN, 2001, 240.

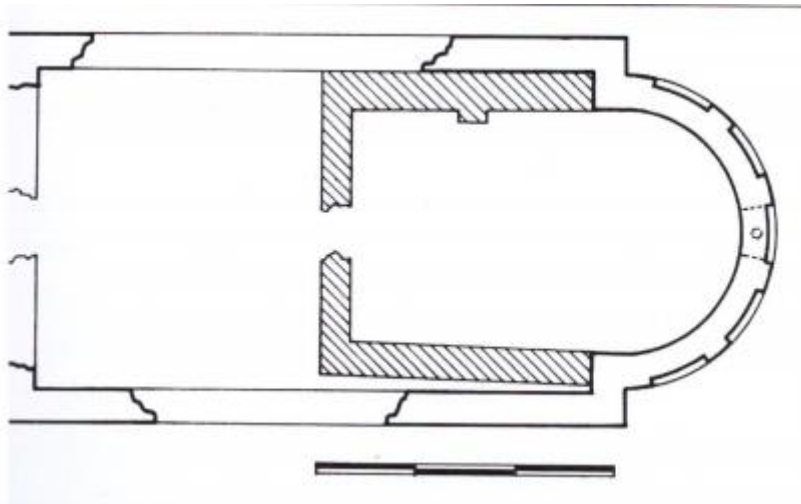
³³ M. JURKOVIĆ, T. TURKOVIĆ, 2012, 25-34.

Najznamenitija, središnja te ujedno i jedina sakralna građevina utvrde svakako je jednobrodna crkva s polukružnom apsidom na istoku (Slika 4.).³⁴ Crkva je prošla minimalno dvije, a možda čak i više pregradnji tijekom stoljeća. U prvoj fazi crkva je bila jednobrodna s kontraforima kao produžecima ramena apside čija je funkcija bila pridržavanje trijumfalnog luka i kalote apside. Zapadni zid crkve gdje je bio smješten ulaz očuvan je tek malim dijelom, dok je sjeverni zid očuvan u dužini od 11 metara, a južni zid moguće je razaznati u dužini od devet metara, ali jedino u njegovim temeljima. Za izradu crkve korišten je kamen lokalnog podrijetla. Zidovi su bili zidani pravilno klesanim kamenim blokovima različite veličine te je za povezivanje kamenih blokova korištena vapnena žbuka sive boje. Apsida crkve najočuvaniji je dio građevine. Za njezinu je izradu korišteno isto kamenje i žbuka kao i na ostalim zidovima. S njezine unutrašnje strane očuvana je kamena klupica, dok se na vanjskom dijelu nalaze četiri lukovima spojene lezene koje zatvaraju pet niša (Slika 6.). U tjemenu apside smještena je bifora koja je u kasnije vrijeme sazidana. Razina poda crkve nije vidljiva zbog mnoštva urušenog kamena. Dimenzije prvobitne crkve iznosile su 14 metara u dužinu i šest metara u širinu. U drugoj fazi pregradnje crkve unutar njezinog perimetra sagrađena su dva nova zida koja dijelom zaklanjaju ramena apside. Kao i u prethodnoj fazi, crkva je jednobrodna s apsidom na istoku, ali je manjih dimenzija nego starija crkva, točnije dugačka je sedam i široka pet metara. Crkvi se pristupalo sa zapadne strane što potvrđuje njezin očuvan prag. Sjeverni zid očuvan je gotovo u punoj visini, dok se južni jedva može razaznati. Novi zidovi građeni su od lokalnog kamena različite veličine koji su međusobno povezani žbukom, baš kao i u prethodnoj fazi. Istovrsni nalazi žbuke na unutrašnjoj strani apside i ostalim zidovima upućuju na uređenje unutarnjeg prostora čitave crkve. Također, došlo je i do manjih promjena s vanjske strane apside čije su slijepe arkade premazane slojem žbuke. Na sjevernom zidu nalazi se djelomično iščupana lezena i nad njom početak pojasnice koja upućuje na svodnu konstrukciju, što znači da je crkva vjerojatno bila presvođena.³⁵ Drugu fazu pregradnje crkve moguće je pripisati razdoblju romanike, točnije kraju 12. ili samom početku 13. stoljeća.³⁶

³⁴ M. DOMIJAN, 2001, 241-242.

³⁵ M. JURKOVIĆ, T. TURKOVIĆ, 2012, 22-25.

³⁶ M. DOMIJAN, 2001, 243.

Slika 4. – Tlocrt crkve (M., DOMIJAN, 2001, 241).

Slika 5. – Vanjska strana apside (M., DOMIJAN, 2001, 240).

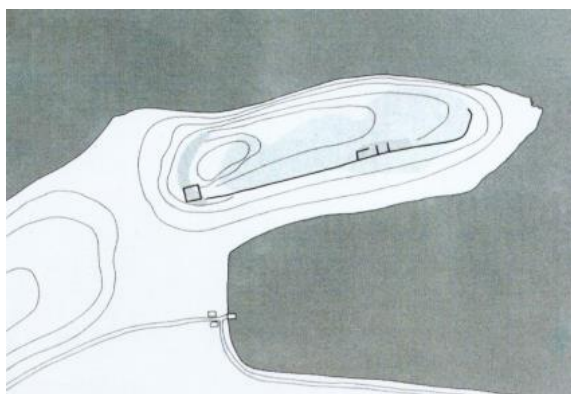
Utvrda sv. Kuzme i Damjana sagrađena je u vrijeme bizantsko-gotskog sukoba s ciljem da se osigura kontrola nad otokom. Pretpostavljeno je da je primarna namjena utvrde bila vojni objekt i refugij, sklonište za okolno stanovništvo u slučaju napada, odnosno sukoba. Također, M. Domijan iznosi tezu kako je sama utvrda bila dio komunikacije unutar otoka i tada se govori o potezu utvrde sv. Kuzme i Damjana prema prethodno spomenutoj crkvi sv. Lovra sve do gradske jezgre. Uz ovu unutarotočnu važnost, utvrda je prema Domijanu bila i dio niza kontrolnih točaka Kvarnera u kasnoantičkome periodu uz primjerice Donju Priznu i Sv. Petar kod Ilovika.³⁷ Kako grad Rab, pa samim time i njegovo stanovništvo, nikako nisu bili ugroženi u to vrijeme, nije vjerojatno da je služila kao refugij za stanovništvo nego je puno vjerojatnija činjenica da je bila namjenjena kao mjesto gdje su boravile bizantske vojne jedinice.

³⁷ M. DOMIJAN, 1992, 342.

Završetkom spomenutog rata utvrda nije napuštena, nego je nastavila život i kontinuitet te je kroz naredna stoljeća podvrgnuta brojnim pregradnjama i nadograđivanjima, kao što je to već ranije spomenuto u radu.³⁸

4.2. Kaštelina u Kamporu

Ostaci druge građevine iz ranobizantskog vremena na otoku Rabu nalaze se na istoimenom poluotoku Kaštelina u Kamporu (Slika 6.).³⁹ Što se tiče geografskog smještaja poluotoka unutar samoga otoka Raba, Kaštelina i istoimeni rt nalaze se između dviju uvala Valdoža i Kamporske drage, dok je sami poluotok s južne strane omeđen šumom Kalifront.⁴⁰ Poluotok ima kontinuitet naseljenosti od prapovijesti, točnije željeznog doba kada se tu nalazila gradina koja je najvjerojatnije služila za sklonište i kao izvidnica za stanovništvo sve do prve polovice 6. stoljeća, odnosno do početka vremena bizantske prevlasti na otoku.⁴¹ Kontinuitetu od vremena željeznog doba najbolje svjedoči mnoštvo grublje željeznodobne keramike koja je pronađena na lokalitetu.⁴² Sam naziv “Kaštelina” izvedenica je od latinske riječi *castellum*, odnosno *castrum* kojom se opisuje neko utvrđeno mjesto. Također, teritorij Kašteline mještani su nazivali tzv. Grčkim gradom, što zapravo implicira postojanje većeg arheološkog lokaliteta. Valja spomenuti i to da su neki arheološki nalazi s Kašteline pohranjeni unutar samostana sv. Eufemije u Kamporu,⁴³ jednom od sedam naselja na otoku.

Slika 6. – Poluotok Kaštelina i ostaci građevina (M., DOMIJAN, 2001, 245).

³⁸ M. JURKOVIĆ, T. TURKOVIĆ, 2012, 35-36.

³⁹ M. DOMIJAN, 2001, 244.

⁴⁰ Ž. TOMIČIĆ, 1989, 32.

⁴¹ M. JURKOVIĆ et al., 2012, 1-2.

⁴² Z. BRUSIĆ, 1989, 112.

⁴³ Ž. TOMIČIĆ, 1989, 32.

Naime, 80-ih godina prošloga stoljeća na spomenutom poluotoku provedeno je rekognosciranje terena te je Kaštelina protumačena kao jedna u nizu ranobizantskih utvrda koje su služile za kontrolu i obranu pomorskog puta duž cijele istočnojadranske obale, a služio je za povezivanje Konstantinopola i Ravene. Rekognosciranjem su identificirani objekti poput kule na istočnom dijelu, cisterne na sjevernom dijelu te pretpostavljeni sakralni objekt na najvišem dijelu utvrde, odnosno prethodno navedeni dijelovi zapravo su objekti karakteristični za utvrde tog perioda. Preciznije rečeno, prvotnim rekognosciranjem Kašteline utvrđeno je postojanje arheološkog kompleksa koji se sastoji od prethodno navedenih sastavnica, a također treba spomenuti i tri svojevrsne terase koje slijede konfiguraciju terena te su tada na taj način zapravo doprinosili samoj fortifikaciji, dok u suvremeno vrijeme imaju prvenstveno poljoprivrednu namjenu.⁴⁴ U prvom desetljeću ovoga stoljeća po prvi put provedena su sustavna arheološka istraživanja odrađena u nekoliko kampanja. Tim se istraživanjima utvrdilo postojanje *ville rustice*, odnosno *ville maritime*,⁴⁵ iz 1. stoljeća koja prije nije bila poznata te je zaključeno da na poluotoku Kaštelina nije sagrađena ranobizantska utvrda, nego da je već postojeća villa u kasnijem periodu fortificirana.⁴⁶ U nastavku će biti izneseni rezultati spomenutih arheoloških istraživanja.

Na središnjem dijelu poluotoka, koji je obrastao gustom šumom vođena su istraživanja jer se ranijim rekognosciranjem baš na tom prostoru pretpostavilo postojanje sakralne građevine. No, utvrđeno je da polukružni zidovi protumačeni kao apside, koji su bili temelj te pretpostavke, uopće ne postoje, stoga se ne može niti govoriti o postojanju građevine takve namjene. Uočeni su također i pregradni zidovi čije istraživanje tek treba biti napravljeno. Isto tako, analizom zidova utvrđena je potencijalna veličina te sakralne građevine, konkretno radi se o građevini veličine 28 metara u dužinu i osam metara u širinu.⁴⁷ Ipak, utvrđeno je postojanje veće prostorije pravokutnog tlocrta čiji su zidovi izgrađeni od obrađenog i neobrađenog kamena međusobno povezanog žbukom. Istočno od te prostorije otkriveno je još nekoliko u temeljima sačuvanih zidova te nalazi fragmenata keramike, kockice mozaika te kasnoantički novčić iz doba cara Klaudija II., točnije iz druge polovine 3. stoljeća. Od pokretnih nalaza s Kašteline ističu se i kasnoantičke lucerne, odnosno svjetiljke koje se kao i većina nalaza s lokaliteta čuva unutar samostana sv. Eufemije u Kamporu.⁴⁸ Otkrivena građevina i zidovi ugrubo bi se mogli

⁴⁴ ISTO, 33.

⁴⁵ M. JURKOVIĆ, I. MARIĆ, 2005, 265.

⁴⁶ M. JURKOVIĆ et al., 2012, 2-3.

⁴⁷ M. JURKOVIĆ, I. MARIĆ, 2005, 265.

⁴⁸ Z. BRUSIĆ, 1989, 112.

datirati u kasnu antiku, ali spomenuti pokretni nalazi nisu dosta za takvu tvrdnju te će za njihovu točnu dataciju biti potrebno još arheoloških istraživanja⁴⁹ kako bi se dodatno ispitali i utvrdili rezultati ovih preliminarnih istraživanja.

Na sjevernom i zapadnom dijelu poluotoka nalazi se najveći broj sačuvanih struktura. Posebno se ističu prostorije koje imaju mozaički pod i pod napravljen u tehnici *opus signinum*. Takve su dvije prostorije čiji su zidovi građeni od klesanog kamena vezanog žbukom, a također su odijeljene i jednim prolazom. U jednoj se nalazi mozaički pod, dok su u drugoj pod i zidovi obloženi tehnikom *opus signinum* te se ona interpretira kao cisterna, baš kao što je i ranijim spomenutim rekognosciranjem i pretpostavljeno. Fragmenti podnih mozaika crvene, crne i bijele boje najmnogobrojniji su na sjeverozapadnom dijelu poluotoka. Neke od otkrivenih struktura nadograđivane su u kasnijem razdoblju, a te strukture su već spomenuta cisterna, hodnik te nekoliko prostorija na sjeveru poluotoka.⁵⁰

Istočni dio sadrži najbolje očuvane zidane strukture koje su bile interpretirane kao kule koje su pripadale ranobizantskoj utvrdi. Zidovi prve prostorije sačuvani su u visini od dva metra na nekim mjestima, dok su zidovi druge prostorije sačuvani u visini od jednog metra. Upravo zbog očuvanosti zidova moguće ih je usporediti s ostalim utvrdama ranobizantskog perioda, a hipotezu radi li se o kulama moći će potvrditi jedino buduća arheološka istraživanja.⁵¹

Iako se pokazalo da Kaštelina nije izvorno sagrađena ranobizantska utvrda, nego kasnije fortificirana *villa rustica* iz 1. stoljeća, neki elementi se ipak vrlo vjerojatno mogu pripisati razdoblju kasne antike. To su prvenstveno zidani ostaci na istočnoj strani interpretirani kao ostaci kule, cisterna te brojne strukture koje su kasnije nadograđivane, kao i spomenuti pokretni nalazi. Zaključno, kao što je već nekoliko puta napomenuto, bolju i precizniju sliku o Kaštelini u ranobizantskome i kasnijim razdobljima mogu pokazati jedino dodatna nova istraživanja.⁵²

4.3. Rab u vrijeme ranog srednjeg vijeka

Period ranog srednjeg vijeka, točnije od 7. do 11. stoljeća vrijeme je o kojem se najmanje zna na otoku Rabu. Rab kao naselje u potpunosti nasljeđuje antički kontinuitet, stoga je tranzicija iz antičkog municipija u srednjovjekovni *civitas* bila relativno lagana. U urbanom

⁴⁹ M. JURKOVIĆ et al., 2012, 5-6.

⁵⁰ ISTO, 6-10.

⁵¹ ISTO, 10.

⁵² ISTO, 13.

pogledu slika Raba nije se promjenila u odnosu na prijašnje razdoblje. Jedine promjene mogle su se dogoditi u pogledu stambene arhitekture, gdje su na mjestu napuštenih ili porušenih kasnoantičkih kuća sagrađene nove i to vrlo vjerojatno koristeći drvo kao primarni materijal gradnje. Predromanika je pak stilsko umjetničko razdoblje kojim je određen period ranog srednjeg vijeka. Tada se događa adaptacija već postojećih crkava kako bi se prilagodili liturgijskim zahtjevima toga doba. Te su adaptacije postignute unošenjem dijelova crkvenog namještaja poput oltarne ograde, propovjedaonice, krstionice, pluteja i tome sličih elemenata oblikovanih u stilu karakterističnom za predromaniku. Takve adaptacije mogu se prepoznati u katedrali Blažene Djevice Marije, samostanu sv. Andrije te crkvi sv. Ivana Evanđelista. Osim prilagodbi postojećih, gradile su se i nove crkve. Primjer predromaničke crkve je ona posvećena Sv. Martinu koja je bila smještena u gradu Rabu. Ta crkva danas nažalost nije sačuvana, već su poznati brojni primjerci ulomaka crkvenog namještaja s ukrasima iz 9. stoljeća, od kojih se većina čuva u gradskom Lapidariju, dok je jedan manji dio ugrađen u stambenu kuću koja je podignuta na mjestu crkve.⁵³ Također, treba spomenuti i zanimljivi nalaz u franjevačkom samostanu sv. Eufemije u Kamporu u kojemu se nalazi i vrijedna zbirka raznolikih arheoloških nalaza. Konkretno, radi se o djelomično sačuvanoj ploči koja je uzidana u klaustar samostana. Taj fragment ima plitko klesane kuke i plastično rebro, a zaključeno je da se radi o dijelu pluteja ogradne pregrade koji se može datirati u 6. stoljeće ili pak nešto kasnije. Dobro je sačuvan središnji dio pluteja na kojemu je istaknut križ koji je svojim karakteristikama blizak starokršćanskome periodu. Također, ono što je zanimljivo je i zaključak istraživača kako je plutej dio izvornog crkvenog inventara u Kamporu, što implicira da je na mjestu samostana možda postojala crkva ili neka druga građevina iz starokršćanskog perioda. Isto tako, zaključeno je da je plutej izrađen u jednoj zadarskoj klesarskoj radionici,⁵⁴ što govori o povezanosti radionica i protoku crkvenih dobara tog razdoblja između dva grada.

5. Romanika na Rabu

Romanika je pravac u umjetnosti koji se u Hrvatskoj javlja od 11. do 13. stoljeća. Tada se formiraju veća naselja, razvija se obrt i trgovina te kao posljedica toga jačaju gradovi. Umjetničke djelatnosti poput skulpture i slikarstva u razdoblju romanike usko su vezane uz

⁵³ M. DOMIJAN, 2001, 51-52.

⁵⁴ M. JARAK, 2006, 275-286.

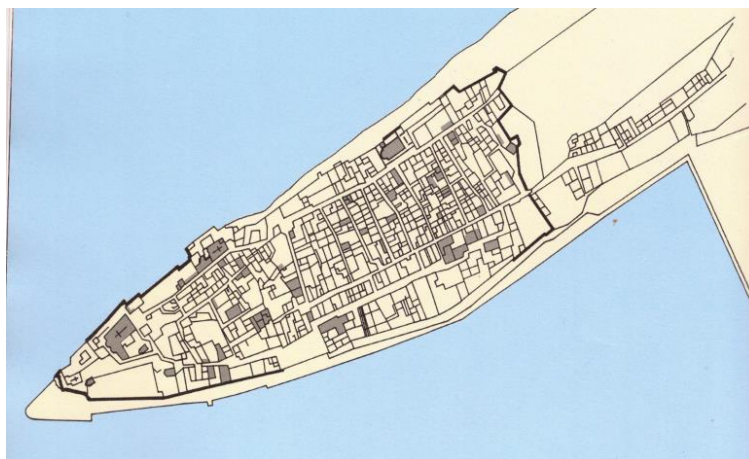
arhitekturu. Ovo razdoblje karakterizira gradnja utvrda, zidina, građevina javnog karaktera poput loža te stambenih zgrada. U arhitektonskom smislu u potpunosti se ističe gradnja sakralnih građevina, odnosno crkava kojih na području grada i otoka Raba ima čak nekoliko.⁵⁵ Isto tako, treba početno nešto reći i o karakteristikama arhitekture na početku romanike. Kao što ističe M. Jurković, promjene u ranoj romaničkoj arhitekturi rezultat su društveno-povijesnog konteksta razdoblja, konkretnije rečeno reformatorskih promjena u samoj crkvi 11. stoljeća. Isti autor govori kako se javljaju novi tipovi trobrodskih bazilika, pojava kompaktne, pune mase pri gradnji i veća fokusiranost prostora na sami liturgijski čin te da se sve te karakteristike uklapaju u ono što naziva “internacionalnom ranoromaničkom arhitekturom”, a unutar tog kruga pripadaju i pojedine crkve na Rabu, primjerice crkva sv. Petra u Supetarskoj Dragi i crkva sv. Andrije na Rabu.⁵⁶

Nadalje, na temelju povijesnih izvora i sačuvanog graditeljstva poznat je tadašnji izgled grada Raba. Stoga, sa sigurnošću se može zaključiti da je današnji grad izgrađen na cjelokupnoj površini na kojoj je bio i onaj u srednjem vijeku, odnosno u doba romanike. Perimetar grada određen je obrambenim zidovima koji su ostali dobro sačuvani na sjevernoj strani u smjeru gradske luke, na zapadnoj strani koji su služili za obranu grada s kopna te na južnoj strani (Slika 7.). Iako većina sačuvanih stambenih zgrada potječe iz vremena od 14. do 16. stoljeća, ostale su sačuvane i one romaničke. Njih je moguće prepoznati po dobro obrađenom kamenu manjih dimenzija kojim su građene. Jedini arhitektonski naglašeni dio jest portal, odnosno vrata kroz koja se ulazi građevinu. Donji dio bio je namijenjen gospodarskim aktivnostima, dok je gornji kat služio za stanovanje, a kojem se pristupalo najčešće pomoću vanjskog stubišta. Osim stambenih zgrada poznata je i kneževa palača koja je bila najznačajnija građevina javnog karaktera, a u kojoj su se nalazili prostori za okupljanje vijeća. Na području grada postoje tri glavne uzdužne ulice, koje su ujedno i glavne gradske komunikacije, a poznate su pod nazivima Gornja, Srednja i Donja ulica. Njih međusobno spaja niz mnogo manjih poprečnih ulica. Uzduž cijele Gornje ulice grade se sakralni objekti, što znači da je u vremenu romanike taj dio grada bio posvećen duhovnom aspektu života. Zbog mreže već spomenutih ulica formirale su se specifične stambene insule (Slika 8.), locirane između manjih poprečnih ulica. One su služile kao stambeni prostor pojedine obitelji, a također i vrlo vjerojatno se unutar jedne insule nalazilo i više obiteljskih zajednica.⁵⁷

⁵⁵ ROMANIKA, 2020.

⁵⁶ M. JURKOVIĆ, 1990, 197-203.

⁵⁷ M. DOMIJAN, 2001, 56-62.

Slika 7. – Prikaz grada s romaničkim građevinama i obrambenim zidinama (M., DOMIJAN, 2001, 56).

Slika 8. – Slika iz 17. st. s prikazom romaničkih insula (M., DOMIJAN, 2001, 60).

Kao što je već spomenuto, u vrijeme romanike grade se nove crkve, ali se pregrađuju i one već postojeće. Najbolji primjer pregradnje su Katedrala Blažene Djevice Marije, crkva sv. Ivana Evanđelista te crkva Sv. Petra u Supetarskoj Dragi. Od novo sagrađenih crkava na Rabu postoji jedna jedina, a to je samostanska crkva Sv. Andrije u gradu Rabu. Navedene crkve detaljnije će biti obrađene u nastavku rada.⁵⁸

5.1. Katedrala Sv. Marije

Danas je župna crkva, a do 19. stoljeća bila je katedrala s titularom Uznesenja Blažene Djevice Marije. Ova je crkva kompleksan spomenik koji je doživio čak nekoliko manjih ili većih pregradnji od vremena njezine gradnje koja se može datirati u 5. stoljeće pa sve do danas.

⁵⁸ ISTO, 58-59.

Prije nego bude riječi o crkvi u vremenu romanike, točnije o njezinim pregradnjama iz 11. i 12. stoljeća, treba spomenuti njezine bitne elemente koji potječu iz ranijih razdoblja.⁵⁹ Najveći broj starokršćanskih skulptura potječe iz crkve sv. Marije, a pritom se posebno ističu teodozijanski kapiteli stupova s akantovim lišćem. Također, unutar iste crkve značajni su i kapiteli ciborija. Od novijih istraživanja ističe se pronalazak dvaju starokršćanskih kamenih spomenika u prezbiteriju crkve koji su vjerojatno bili dio oltarne pregrade.⁶⁰

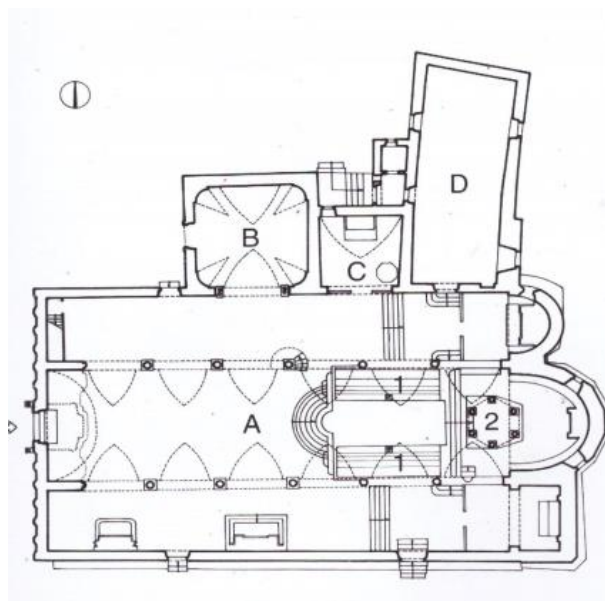
Naime, sama je crkva trobrodna bazilika s apsidom kao produžetkom svetišta na kraju glavnog broda (Slika 9.). U unutrašnjosti glavnog broda nalazi se pet pari stupova i lukova koji se protežu od ulaza u crkvu do njezinog svetišta. Iznad bočnih i glavne lađe nalazilo se drveno krovšte, dok je apsida bila natkrivena polukalotom. S unutrašnje strane apsida je kružnog oblika, dok je s vanjske poligonalnog, što je karakteristika ranokršćanske arhitekture. Kao što je i prethodno rečeno u radu, kapiteli koji se nalaze na drugom u nizu para stupova posjeduju osobine ranokršćanskog kiparstva. Tada je crkva bila ukrašena mozaicima, što potvrđuju nalazi podnog mozaika u svetištu te uz vrata koja se nalaze na južnom zidu crkve. Također, pronađena je starokršćanska krstionica pored sjevernog zida katedrale.⁶¹ Sve navedene elemente moguće je datirati u 5. stoljeće. Značajan dio crkvenog inventara jest gotovo cijeli sačuvani predromanički šesterostranični ciborij smješten iznad glavnog oltara crkve. Košara ciborija stoji na šest ranokršćanskih stupova s pripadajućim kapitelima. Tri stranice košare pregrađivane su u 15. stoljeću, dok ostale tri stranice, ukrasni motiv pletera te zoomorfni prikazi potječu iz 9. stoljeća.⁶²

⁵⁹ ISTO, 89.

⁶⁰ M. JARAK, 2010, 79.

⁶¹ <http://casopis-gradjevinar.hr/assets/Uploads/JCE-61-2009-10-02.pdf>.

⁶² M. DOMIJAN, 2001, 89-95.

Slika 9. – Tlocrt katedrale Blažene Djevice Marije (M., DOMIJAN, 2001, 89).

U drugoj polovici 11. stoljeća crkva dobiva dvije manje polukružne apside koje su nadograđene na krajeve bočnih lađa crkve. Osim dogradnji apside, iz ovog vremena potječu svi kapiteli nad kolonadama stupova u glavnom brodu, osim onih ranokršćanskih koji su ranije spomenuti. Kapiteli imaju uklesane motive akantovog i palminog lišća kao i plitke imposte koji se nalaze iznad njih. Ovom vremenu treba pripisati i mramorni reljef koji prikazuje Isusa na prijestolju uzidan s unutrašnje strane sjevernog zida crkve.⁶³ Novo pročelje crkve koje je ostalo sačuvano do danas napravljeno je pak u 12. stoljeću. Vrlo vjerojatno njegov gornji dio nikada nije završen, dok je donji dio raščlanjen s dvanaest dvostrukih slijepih niša u dva reda (Slika 10.) Na vrhu niša nalaze se polukružne arkade. Za gradnju je kao materijal korišten sivi i bijeli vapnenac. U središtu pročelja nalazio se portal s protironom koji se naslanjao na stupove od kojih su ostale očuvane jedino baze. Za dataciju izrade novog pročelja crkve uzima se 1177. godina kada je papa Aleksandar III. posvetio crkvu.⁶⁴

⁶³ ISTO, 95-98.

⁶⁴ ISTO, 98-102.

88

Slika 10. – Pročelje katedrale (M., DOMIJAN, 2001, 88).

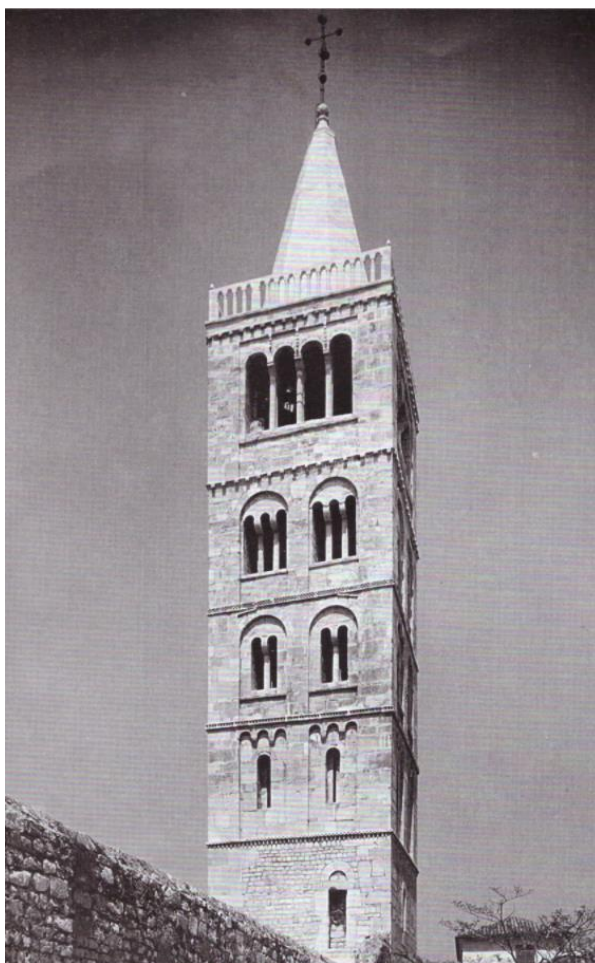
Radovi na crkvi nastavljaju se i dalje, no kako ne pripadaju razdoblju romanike neće biti detaljnije obrađene, već će samo značajnije promjene biti spomenute. Gornji dio pročelja, pod pretpostavkom da onaj romanički nikad nije napravljen, radi se u 15. stoljeću kada dobiva dva pravokutna prozora i jedan veliki kružni smješten u središtu gornjeg dijela pročelja. Tada je isklesan i prikaz Bogorodice kako drži mrtvog Isusa u krilu koji se nalazi na luneti portala. Osim radova na pročelju crkve iz 15. stoljeća potječu još dva nalaza. Prvi je kapela obitelji Zudenigo koja je kasnije porušena i preoblikovana, dok je drugi vrhunski rad drvenih korskih sjedala. Posljednja veća promjena nastupila je u 18. stoljeću kada se u crkvi radi novi strop, koji je konzervatorskim zahvatima u kasnijem razdoblju uklonjen. Katedrala Blažene Djevice Marije izrazito je važan spomenik otoka Raba te o njezinoj velebnosti i značaju govore sve navedene promjene koje su se odvijale od vremena izgradnje pa sve do 18. stoljeća.⁶⁵

Oko 60 metara zapadno od crkve nalazi se njoj pripadajući romanički zvonik (Slika 11.). Zvonik je podijeljen u pet kvadratnih etaža koje su međusobno odvojene horizontalnim ukrasnim vijencima. Prva etaža, odnosno prizemlje, skoro je u potpunosti zatvoreno tj. natkriveno je križnim svodom te se u njemu nalazi glavni ulaz u zvonik. Na sve četiri strane

⁶⁵ ISTO, 99-106.

ove etaže nalaze se po dvije monofore, a sljedeći kat odvaja zupcima ukrašen vijenac. Na sljedećoj etaži, kao i u prizemlju sa svake strane zvonika nalaze se po dvije monofore, samo što su one u slučaju ovog kata smještene u polja koje čine po tri međusobno spojene slijepe arkade. Treću etažu krase sa svake strane zvonika po dva slijepa luka ispod kojih se nalaze bifore. Četvrta etaža oblikovana je kao i prethodna, ali za razliku od treće etaže ispod lukova su smještene trifore. Vijenac koji razdvaja ove katove izveden je u motivu šahovskog polja. Posljednju etažu zvonika od prethodne odvaja vijenac ukrašen motivima palminog lišća te se na njoj nalaze četiri velike kvadrifore. Nad spomenutim kvadriforama nalazi se još jedan vijenac ukrašen motivom palminog lišća iznad kojeg se nalazi ograda sačinjena od stupića i polukružnih lukova smještena uokolo osmerostrane piramide koja služi kao krov zvonika. Ograda i piramida napravljene su u 15. stoljeću nakon što je vrh zvonika uništen udarom groma te se o izvornom obliku krova može jedino nagađati. Metalni križ na vrhu piramide potječe iz 17. stoljeća kada se zvonik po prvi puta u cijelosti popravljao. Ovakav način gradnje kada se na svakoj etaži od prizemlja pa do vrha postepeno mijenjaju prozori od monofore do kvadrifore naziva se lombardijski tip gradnje. Zvonik katedrale Blažene Djevice Marije, vrlo je sličan onome crkve sv. Marije u Zadru koji je izgrađen na početku 12. stoljeća te treba naglasiti kako je rapski zvonik poslužio kao uzor za izgradnju onog zadarskog.⁶⁶

⁶⁶ ISTO, 109-111.

Slika 11. – Zvonik katedrale (M., DOMIJAN, 2001, 108).

5.2. Crkva sv. Andrije

Crkva sv. Andrije nalazi se u blizini katedrale Blažene Djevice Marije, a dio je ženskog benediktinskog samostana koji je kao i crkva sagrađen u 11. stoljeću, iako su prethodno oko preciznije datacije gradnje samostana postojali prijepori u literaturi. Naime, Ivan Ostojić smatra kako je samostan osnovan u 12. stoljeću, preciznije 1123. godine, dok Dušan Mlacović smatra da se samostan gradi u drugoj polovini 11. stoljeća, kada i većina benediktinskih samostana, posebice onaj sv. Marije u Zadru. Prve se benediktinke unutar samostana spominju tek 1208. godine kada su nakon križarskog pustošenja Zadra u rapski samostan pristigle zadarske benediktinke iz crkve sv. Dimitrija. Sami je samostan bio nadograđivan u istim fazama kao i crkva o čemu će naredno biti riječ.⁶⁷ Što se tiče arhitektonskih i stilskih karakteristika same crkve sv. Andrije, radi se o trobrodnoj bazilici s tri polukružne apside i otvorenim drvenim

⁶⁷ K. HORVAT-LEVAJ, 2019, 194.

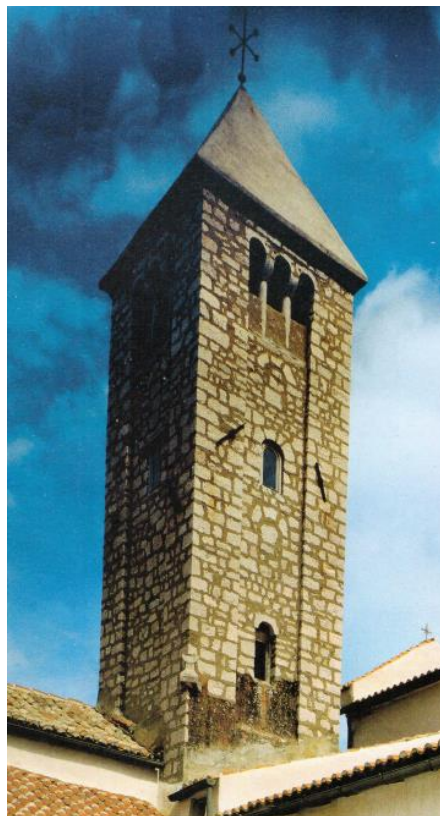
krovištem. U unutrašnjosti crkve nalaze se četiri para stupova i pet lukova koji dijele crkvu na tri broda. Dobro su ostali sačuvani izvorni dijelovi crkve poput nekoliko ploča originalnog poda koje se nalaze ispod već spomenutih stupova. Valja istaknuti činjenicu da je originalna razina poda bila 20 centimetara niža od današnjeg. Sačuvani su i izvorni kapiteli stupova od kojih je prvi par u kolonadi ukrašen stiliziranim motivom palminog lišća, dok su ostala tri para ukrašeni motive akantovog lišća. Očuvana su i četiri luka, dok je peti porušen kasnijom baroknom pregradnjom. Osim kapitela i lukova ostalo je očuvano i nekoliko imposta, odnosno umetaka koji se nalaze između luka i kapitela. Iz vremena gradnje crkve potječu i dijelovi crkvenog namještaja, točnije stup i kapitel koji na sebi ima bogate zoomorfne i floralne ukrase, a pripadao je ciboriju koji se nalazio iznad oltara crkve. Kao potvrda datacije crkve uzima se kameni blok uzidan u pročelje crkve (Slika 12.) na kojem piše da je svećenik Madije dao nešto sagraditi, no zbog nepotpunosti natpisa ne zna se točno o čemu se radi, a također treba napomenuti da je analizom utvrđeno da je natpis nastao u 11. stoljeću. Crkva sv. Andrije podvrgnuta je pregradnjama i promjenama u razdoblju od 15. do 19. stoljeća. Neke od tih promjena su portal crkve iz vremena renesanse kojim je ukrašeno pročelje crkve, zrcalni strop, štukom presvučeni stupovi i kapiteli i novi oltari iz 18. te veliki kružni prozor na pročelju crkve iz 19. stoljeća.⁶⁸

Slika 12. – Pročelje crkve Sv. Andrije (M., DOMIJAN, 2001, 122).

⁶⁸ M. DOMIJAN, 2001, 116-125.

Uz južni zid crkve prislonjen je zvonik sagrađen u 12. stoljeću (Slika 13.). Jednostavna je kvadratna građevina bez etažnih raščlambi sa monoforama na dva kata zvonika i triforom na zadnjem te visokom piramidom koja služi kao krov građevine. Prizemlje je nadsvođeno bačvastim svodom, dok je kapela koja se nalazila na prvom katu bila nadsvođena križnim svodom. Ta je kapela naknadno pregrađena te je u novije vrijeme ponovno obnovljena. Služila je kao mjesto za čuvanje relikvija svetaca, a njoj se izvorno pristupalo stubištem prislonjenim uz južni zid crkve. Na posljednjem katu, ispod piramidalnog krova zvonika, nalazi se gotičko zvono iz 14. stoljeća ukrašeno plitkim reljefima.⁶⁹

Slika 13. – Zvonik crkve Sv. Andrije (M., DOMIJAN, 2001, 128).

5.3. Crkva sv. Ivana Evangelista

Ova crkva bila je dio samostanskog sklopa s prvotnom pripadnošću benediktinki koje ga napuštaju u 13. stoljeću te tada prelazi u vlasništvo franjevaca u čijim rukama ostaje sve do 18. stoljeća kada je posljednji put napušten. Do 20. stoljeća ovaj je kompleks bio u ruševinama te se tada očuvane zapadne samostanske zgrade ruše i na njihovom mjestu s materijalom iz

⁶⁹ ISTO, 129-130.

cijelog kompleksa, pa tako i crkve, gradi ljetnikovac. Potkraj prošlog stoljeća konzervatorskim radovima obnovljeni su sačuvani dijelovi crkve i njoj pripadajući zvonik. Baš kao i katedrala Blažene Djevice Marije ni crkva sv. Ivana Evanđelista nije sagrađena u razdoblju romanike nego tada već postojeća crkva dobiva značajne pregradnje.⁷⁰

U vremenu ranog kršćanstva trobrodna bazilika preslojava antičku građevinu čije se postojanje utvrdilo sporadičnim nalazima. U unutrašnjosti crkve nalazilo se sedam pari stupova i osam lukova koji su crkvu dijelili u tri broda od kojih je glavni bio dvostruko širi od bočnih. Posebnost ove crkve jest njezina apsida koja je znatno šira od glavnog broda. Iz tog razdoblja potječu i nalazi podnog mozaika iz crkve te mala kamena škrinjica koja je služila kao relikvijar. Poklopac relikvijara nažalost nije sačuvan, a u 12. stoljeću prenamijenjen je u škropionicu te je uzidan u južni zid zvonika. Analizom je utvrđeno da je nastao u 5. stoljeću,⁷¹ a značajan je jer predstavlja jedini starokršćanski spomenik unutar same crkve sv. Ivana Evanđelista.⁷²

Značajnija promjena u crkvi nastala je u 11. stoljeću kada se na porušenoj ranokršćanskoj apsidi gradi nova s pet lezenu na vanjskom licu. U apsidi se nalaze četiri prozora iznad kojih stoje polukružni lukovi. Zbog dimenzija apsida izgrađen je jedinstven deambulatorij, odnosno ophod oko oltara (Slika 14.). Unutar deambulatorija nalazi se sedam stupova i šest polukružnih lukova. Lukovi leže na impostima, umetcima, koji se nalaze nad kapitelima stupova. Cijeli je deambulatorij bio nadsvođen bačvastim svodom koji je isticao njegov liturgijski značaj. Kapitel na središnjem stupu u deambulatoriju ukrašen je motivom akantovog lišća, dok je ostalih šest ukrašeno motivom palminog lišća. Spomenuti kapiteli svojom izradom najsličniji su onima iz crkve sv. Marije u Zadru te se na temelju toga mogu datirati u 11. stoljeće. Iz ovog vremena potječe i južni portal koji je imao polukružnu lunetu i trokutasti zabat iznad nje. Iako je portal srušen u 20. stoljeću, ostao je sačuvan nadvratnik s natpisom imena majstora Munda i Radovita. Izgled portala poznat je putem starijih fotografija.⁷³

⁷⁰ ISTO, 151-152.

⁷¹ ISTO, 156-158.

⁷² M. JARAK, 2010, 83.

⁷³ M. DOMIJAN, 2001, 158-161.

Slika 14. – Deambulatorij crkve sv. Ivana Evanđelista (M., DOMIJAN, 2001, 156).

U 12. je stoljeću pak sagrađen zvonik crkve (Slika 15.), a taj je zvonik naslonjen na njen južni zid. Konstrukcijom je sličan zvoniku iz crkve sv. Andrije, koji je pak datiran u 1181. godinu.⁷⁴ Također, zvonik se sastoji od četiri kata i visokog prizemlja gdje se nalazi kapela. Kapela ima križno rebrasti svod koji je dijelom sačuvan i danas te baš kao kapela u zvoniku crkve sv. Andrije i ova je najvjerojatnije služila za čuvanje relikvija. Na prvom i drugom katu nalaze se monofore, na trećem su bifore i na zadnjem se nalaze trifore, od kojih je jedna kasnijom pregradnjom pretvorena u biforu. Na vrhu zvonika postavljena je šesterostrana piramida koja služi kao njegov krov.⁷⁵

⁷⁴ M. DOMIJAN, 2004, 21.

⁷⁵ M. DOMIJAN, 2001, 161-162.

Slika 15. – Zvonik crkve sv. Ivana Evanđelista (M., DOMIJAN, 2001, 163).

5.4. Crkva sv. Petra

Crkva sv. Petra nalazi se u naselju Supetarska Draga te je bila dio samostanskog kompleksa. O osnivanju samostana govore dva dokumenta. Prvi spominje rapskog biskupa Draga i priora Majusa koji opatu Fulkonu daruju crkvu sv. Petra i sv. Ciprijana te zemljište za podizanje samostana. Vrijedi istaknuti činjenicu da se o crkvi sv. Ciprijana ne zna ništa pa tako ni njena lokacija. Drugi dokument koji spominje osnutak samostana, a osporila ga je suvremena historiografija, potvrđuje kralja Petra Krešimira IV. Danas se od građevina koje su pripadale samostanu sačuvao zid iz njegovog južnog krila koji u sebi sadrži romaničke prozore. Najznačajniji dio samostanskog kompleksa je sama crkva sv. Petra koja je gotovo u cijelosti ostala očuvana.⁷⁶

Crkva vrlo vjerojatno ima ranokršćansku osnovu te je u cijelosti pregrađena u 11. stoljeću. Ona je također i trobrodna bazilika s tri polukružne apside na istočnoj strani. U unutrašnjosti se nalazi pet pari stupova koji zajedno sa šest lukova dijele crkvu u tri broda. Lukovi se naslanjaju na imposte koji se nalaze iznad kapitela. Na već spomenuto ranokršćansko

⁷⁶ ISTO, 228-231.

podrijetlo upućuju kapiteli koji se nalaze iznad prvog para stupova. Ostali kapiteli u crkvi svojom izradom i ukrasnim motivima palminog i akantovog lišća sa sigurnošću se mogu datirati u 11. stoljeće. U glavnom brodu i središnjoj apsidi nalaze se tri prozora te je izvorno crkva imala drveno krovšte. Pročelje crkve (Slika 16.) nastalo je u 12. stoljeću te se na njemu posebno ističe portal koji sa zabatom ima polukružne lukove, lunete i trokutasti vanjski završetak koji se oslanja na konzole s grifonima. Iznad portala crkve nalaze se tri romanička prozora. Pročelje, a pogotovo portal crkve Sv. Petra izradom je jako sličan onome sa crkve sv. Krševana u Zadru, stoga se sa sigurnošću može govoriti da pripada fazi zrele romanike, odnosno drugoj polovici 12. stoljeća.⁷⁷

Slika 16. – Pročelje i zvonik crkve sv. Petra (M., DOMIJAN, 2001, 234).

U ravnini s pročeljem crkve nalazi se romanički zvonik koji je svojom izradom jako sličan onima crkve sv. Andrije i crkve sv. Ivana. Zvonik je u 20. stoljeću porušen do razine prvog kata te je tako očuvan i danas. Na prva dva kata nalazile su se monofore, na trećem bifore, a na četvrtom trifore te šesterostrana piramida na vrhu koja je služila kao krov. Moguće je da je i zvonik imao mjesto namijenjeno čuvanju relikvija, a upravo se u njemu sačuvalo najstarije zvono u Dalmaciji koje potječe iz 13. stoljeća.⁷⁸

⁷⁷ ISTO, 231-235.

⁷⁸ ISTO, 234-235.

6. Zaključak

U ovom radu ukratko su predstavljeni arheološki nalazi i baština otoka Raba od prapovijesti do srednjeg vijeka, točnije do razdoblja romanike. Vrlo su sažeto obrađeni prapovijesni nalazi iz razdoblja paleolitika, mezolitika, neolitika, eneolitika, brončanog te željeznog doba. Isto tako, ukratko je spomenut položaj otoka i grada u vrijeme antike, iznesena teza o opsegu grada toga vremena i nalazi kamenih blokova koji tu istu potvrđuju te, iako malobrojni, obrađeni blokovi vrlo su značajni antički, arhitektonski i skulpturni ostaci.

Fokus rada stavljen je na ranobizantske ostatke te na romaničku arhitekturu na otoku Rabu. Ranobizantskoj arhitekturi pripadaju ostaci utvrde sv. Kuzme i Damjana s jednobrodnom crkvom iz 6. stoljeća u Barbatu i ostaci na poluotoku Kaštelina u Kaporu. Ostaci na Kaštelini u starijoj literaturi interpretirani su kao ranobizantska utvrda, no arheološka istraživanja u novije vrijeme pokazala su da se radi *vili rustici* iz ranocarskog doba koja je fortificirana u vrijeme bizantske prevlasti na otoku.

Razdoblje romanike ostavilo je veliki utjecaj na otok, a pogotovo na grad Rab. Tada je izgrađen grad čiji su se perimetri, raspored komunikacija i stambenih insula očuvali do danas. Iz razdoblja romanike potječu i značajne liturgijske građevine, odnosno crkve i njihovi zvonici. Crkva sv. Andrije u gradu Rabu dio je samostana te je jedina novoizgrađena crkva u vrijeme romanike. Značajnije pregradnje tada dobivaju katedrala Blažene Djevice Marije i crkva sv. Ivana Evanđelista u gradu, dok je crkva sv. Petra u Supetarskoj Dragi u 11. stoljeću u potpunosti bila pregrađena.

Zaključno, može se prepoznati i istaknuti povezanost svih prethodno opisanih perioda, posebice kasne antike i romanike, ponajviše u kontekstu liturgijskih građevina koje su uglavnom nastajale na način da se građevina koja potječe iz ranijeg perioda doradi tj. pregradi kako bi u sljedećem povijesnome periodu dobila novu namjenu i funkciju. Upravo je u dobroj sačuvanosti romaničke baštine glavni kulturno-arheološki značaj otoka, a isto tako iz rada je vidljivo da sam otok obiluje i kasnoantičkom baštinom čijim će se dodatnim proučavanjem dodatno povećati arheološka važnost otoka Raba.

7. Popis literature

1. BATOVIĆ, Š., 1987. – Šime Batović, Prapovijesni ostaci na otoku Rabu, u: Andre Mohorovičić (ur.), *Rapski zbornik*, Zagreb, 147-170.
2. BROGIOL, G. P. et al., 2017. – Gian Pietro Brogiol, Alexandra Chavarria Arna, Federico Giacomell, Miljenko Jurković, Goran Bilogrivić, *The late antique church of saint Lawrence, Banjol (island of Rab Croatia) – results of first two archaeological campaigns (2015-2016)*, Hortus Atrium Medievalium, ser. 2 sv. 23, 2017.
3. BRUSIĆ, Z., 1989. – Zdenko Brusić, Arheološka istraživanja na otocima Krku, Rabu i Pagu i u Hrvatskom primorju, *Izdanja Hrvatskog arheološkog društva*, ser. 13. Zagreb, 111-119.
4. CAMBI, N., 1987. – Nenad Cambi, Zapažanja o antičkoj skulpturi na otoku Rabu, u: Andre Mohorovičić (ur.), *Rapski zbornik*, Zagreb, 175-186.
5. DOMIJAN, M., 1992. - Miljenko Domijan, Ostaci utvrde sv. Damjana u Barbatu na otoku Rabu, *Diadora*, sv. 14, Zadar, 325-344.
6. DOMIJAN, M., 2001.- Miljenko Domijan, *Rab Grad umjetnosti*, Zagreb.
7. DOMIJAN, M., 2004, *Rab u srednjem vijeku*, Split.
8. HORVAT-LEVAJ, K., 2019. - Katarina Horvat-Levaj, Samostan benediktinki sv. Andrije na Rabu; Prilog povijesti gradnje, *Prostor: znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam*, ser. 27, sv. 2, Zagreb, 192-207.
9. JARAK, M., 2005. - Mirja Jarak, Plutej s otoka Raba iz kasnijega 6. ili 7. stoljeća, *Opuscula Archaeologica ser. 29., sv. 1.*, Zagreb, 275-286.
10. JARAK, M., 2010. – Mirja Jarak, Starokršćanska i ranosrednjovjekovna skulptura otoka Raba, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III sv. 37, Split, 77-109.
11. JARAK, M., 2017.- Mirja Jarak, *Studije o kasnoantičkoj i ranosrednjovjekovnoj skulpturi s otoka Raba*, Zagreb.
12. JURKOVIĆ, M, TURKOVIĆ, T., 2012. – Miljenko Jurković, Tin Turković, Utvrda Sv. Kuzme i Damjana u Barbatu na otoku Rabu – revizijska istraživanja, u: Josip Andrić, Robert Lončarić (ur.), *Rapski zbornik II.*, Rab, 15-36.

13. JURKOVIĆ, M. et al., 2012. – Miljenko Jurković, Gian Pietro Brogiolo, Tin Turković, Alexandra Chavarria Arnau, Iva Marić, Kaštelina na otoku Rabu – od rimske vile do ranobizantske utvrde, u: Josip Andrić, Robert Lončarić (ur.), *Rapski zbornik*, Rab, 1-13.
14. JURKOVIĆ, M., 1992. – Miljenko Jurković, Crkvena reforma i ranoromanička arhitektura na istočnom Jadranu, *Starohrvatska prosvjeta, ser. III, sv. 20*, Split, 191-213.
15. JURKOVIĆ, M., MARIĆ, I., 2005. – Miljenko Jurković, Iva Marić, Kaštelina, *Hrvatski arheološki godišnjak, ser. 2*, Zagreb, 264-266.
16. LIPOVAC-VRKLJAN, G. ŠILJEG, B., 2012. - Goranka Lipovac-Vrkljan, Bartul Šiljeg, Prilog antičkoj topografiji otoka Raba – rimska keramičarska peć na Loparu, *Senjski zbornik, ser. 39, sv. 1*, Senj, 5-33.
17. MALEZ, M., 1987. – Mirko Malez, Geološki, palentološki i prehistorijski odnosi otoka Raba, u: Andre Mohorovičić (ur.), *Rapski zbornik*, Zagreb, 141-146.
18. MEDINI, J., 1987. – Julijan Medini, Gradski zid i pitanje urbanog areala antičkog Raba, u: Andre Mohorovičić (ur.), *Rapski zbornik*, Zagreb, 171-174.
19. NEDVED, B., 1990.- Branka Nedved, *Felix Arba*, Zadar.
20. RIZNER, M., 2012. - Mia Rizner, Arheološka topografija otoka Raba”, u: Josip Andrić, Robert Lončarić (ur.), *Rapski zbornik II.*, Rab, 15-36.
21. TOMIČIĆ, Ž., 1989. - Željko Tomičić, Arheološka svjedočanstva o ranobizantskom vojnom graditeljstvu na sjevernojadranskim otocima, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu, ser. 5/6*, 29-53.

7. 1. Internetski izvori

1. CRKVENO GRADITELJSTVO, <http://casopis-gradjevinar.hr/assets/Uploads/JCE-61-2009-10-02.pdf> (25. rujna 2020.).
2. ROMANIKA, 2020. – Romanika, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=53288> (17. kolovoza 2020.).

8. Popis ilustracija

Slika 1. – Željeznodobni grobni prilozi (BATOVIĆ, Š., 1987.).

Slika 2. – Brončani kipić dječaka s delfinom (CAMBI, N., 1987.).

Slika 3. – Tlocrt utvrde sv. Kuzme i Damjana (M., DOMIJAN, 2001, 237).

Slika 4. – Tlocrt crkve (M., DOMIJAN, 2001, 241).

Slika 5. – Vanjska strana apside (M., DOMIJAN, 2001, 240).

Slika 6. – Poluotok Kaštelina i ostaci građevina (M., DOMIJAN, 2001, 245).

Slika 7. – Prikaz grada s romaničkim građevinama i obrambenim zidinama (M., DOMIJAN, 2001, 56).

Slika 8. – Slika iz 17. st. s prikazom romaničkih insula (M., DOMIJAN, 2001, 60).

Slika 9. – Tlocrt katedrale Blažene Djevice Marije (M., DOMIJAN, 2001, 89).

Slika 10. – Pročelje katedrale (M., DOMIJAN, 2001, 88).

Slika 11. – Zvonik katedrale (M., DOMIJAN, 2001, 108).

Slika 12. – Pročelje crkve sv. Andrije (M., DOMIJAN, 2001, 122).

Slika 13. – Zvonik crkve sv. Andrije (M., DOMIJAN, 2001, 128).

Slika 14. – Deambulatorij crkve sv. Ivana Evanđelista (M., DOMIJAN, 2001, 156).

Slika 15. – Zvonik crkve sv. Ivana Evanđelista (M., DOMIJAN, 2001, 163).

Slika 16. – Pročelje i zvonik crkve sv. Petra (M., DOMIJAN, 2001, 234)

Sažetak

Otok Rab od kasne antike do romanike

U ovome je radu dan kratak pregled najbitnijih arheoloških lokaliteta i nalaza iz svih prapovijesnih razdoblja te iz vremena antike. Ono na što je u radu stavljen poseban fokus je period kasne antike na otoku, posebice na kasnoantičke utvrde, Kaštelinu u Kamporu i utvrdu sv. Kuzme i Damjana na obroncima Kamenjaka. Također, težište rada je i razdoblje srednjeg vijeka, konkretnije romanike. Podrobno su opisane glavne romaničke građevine poput crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije, sv. Ivana Evanđeliste, sv. Andrije u gradu Rabu te crkva sv. Petra u Supetarskoj Dragi. Uz same stilske i arhitektonske karakteristike navedenih romaničkih crkvi, opisane su i njezine pregradnje tijekom stoljeća do današnjice, a u obzir su uzeti također i pripadajući skulpturni radovi.

Ključne riječi: Rab, kasna antika, utvrde, romanika, srednji vijek.

Summary

Island Rab from late antiquity to Romanesque

This paper gives a brief overview of the most important archaeological sites and finds from all prehistoric periods and from early antiquity. What the paper focuses on, is the period of late antiquity on the island, especially the late antique fortifications, Kaštelina in Kampor and the fortress of St. Cosmas and Damian on the slopes of Kamenjak. Likewise, the second main focus of the work is placed in the Middle Ages, concrete Romanesque. The main Romanesque buildings such as the churches of the Assumption of the Blessed Virgin Mary, st. John the Evangelist, St. Andrew in the town of Rab and the church of St. Petra in Supetarska Draga. In addition to the review of the stylistic and architectural characteristics of these Romanesque churches, its alterations over the centuries to the present day have been described and also the associated sculptural works in the churches have been taken into consideration.

Keywords: Rab, late antiquity, fortifications, Romanesque, Middle Ages.